

EKONOMINĖS ĮTAMPOS VEIKSNIŲ TERITORINĖS RAIŠKOS LIETUVOJE YPATYBĖS

Izolda Ona Bražukienė

Vilniaus universitetas, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101, Vilnius

El. paštas: izolda.brazukiene@gf.vu.lt

Įvadas

Buvusiose komandinės ekonomikos šalyse vyksta ne visada numatomos sparčios bei prieštaringos ekonominės ir socialinės transformacijos. Šiuos pokyčius veikia silpnėjanti politinė ideologinė įtaka ekonomikai, formuojasi rinkos ekonomikos prielaidos, keičiasi nuosavybės struktūra.

Šiuolaikinė Lietuvos valstybės socialinė ir ekonominė raida – tai sudėtingų ir prieštaringų procesų sistema, reikalaujanti išsamesnių kompleksinių tyrimų. Didžiausią ekonominę ir socialinę priešpriešą formuoja rinkos konkurencingumo veiksniai ir rodikliai.

Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedros mokslo tiriamajame darbe *Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimas regioninės politikos kontekste* nagrinėjamos socialinių, ekonominių, teisinių priešpriešų formavimasis ir teritorinė sklaida šalyje. Lietuviškoje mokslinėje literatūroje nagrinėti šių priešpriešų formavimasis ir teritorinė sklaida (Grigas, 1998; Kavaliauskas 2001; Kavaliauskas, Bražukienė, 2002; Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004, ir kt.).

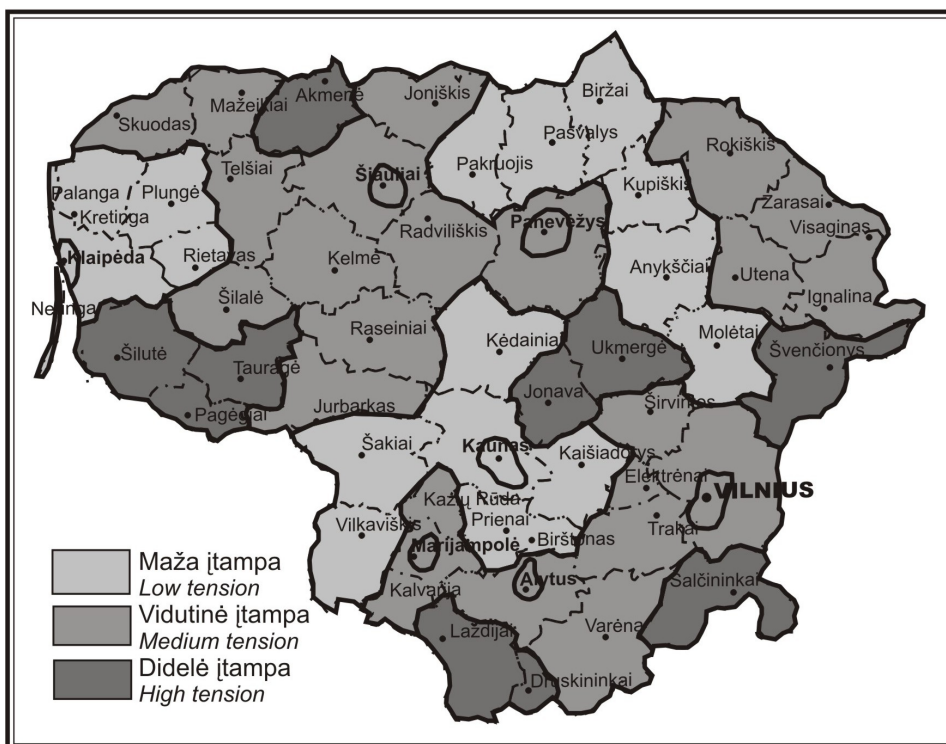
Straipsnio tikslas – išanalizuoti šalies svarbių ekonominės įtampos veiksnių teritorinę raišką atsižvelgiant tris visuomenės gyvenimo lygio diferenciaciją lemiančius rodiklius.

1. Metodika

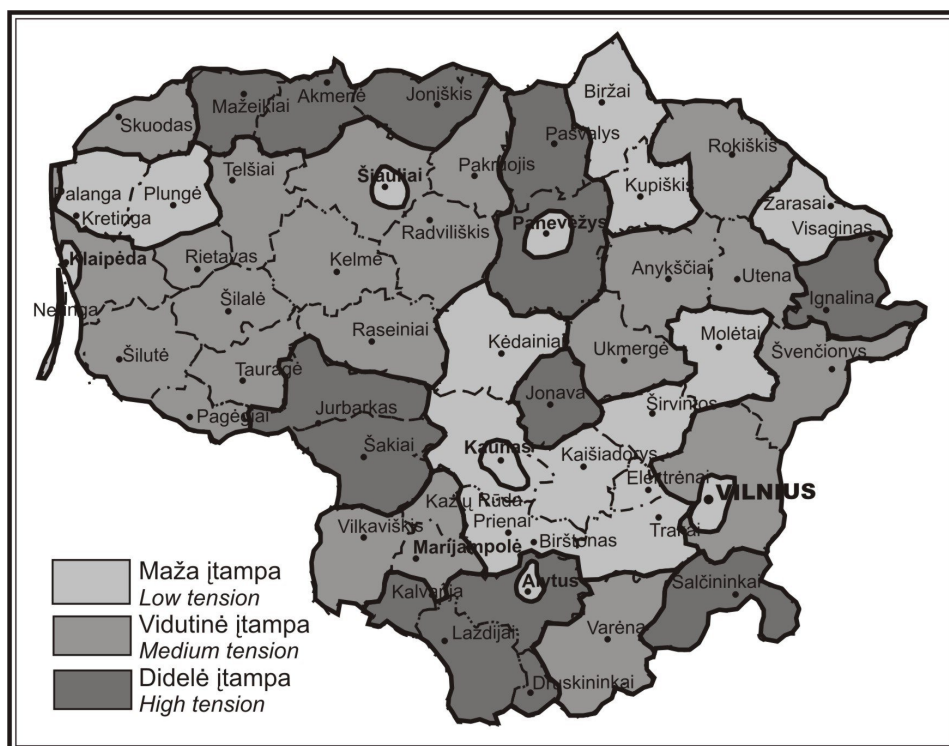
Ekonominių įtampų antinomijos kompleksas apima visuomenės gyvenimo ekonominį lygį ir pačią ūkinę veiklą. Straipsnyje *Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame ir teisiniame lauke* (Kavaliauskas, Bražukienė, 2002) autoriai pateikė ekonominio lauko įtampos balansą lemiančių antinomijų kompleksą (dešimt pozicijų), apimančių visuomenės gyvenimo ekonominį lygį ir ūkinę veiklą. Priešpriešas gali atspindėti įvairūs rodikliai: statistiniai, socialiniai, vyriausybės primami įstatymai, didinantys įtampą, regiono ir Europos Sąjungos šalių lyginamieji ir kt.

Analizė atlikta statistiniais, kartografiniais, lyginamaisiais ir kitais tyrimo metodais. Atliekant teritorinę analizę susiduriama su kiekybinių statistinių rodiklių stokos rajonų ir miestų savivaldybių lygmeniu problema. Preliminariai atliekant teritorinę analizę remiantis statistiniais duomenimis buvo koreliuojami 1996 ir 2003 metų rajonų ir didžiųjų miestų savivaldybių teritorijų ekonomines įtampas išreiškiantys trys rodikliai (Lietuvos..., 1997, 2004).

Ekonominės įtampos analizė atlikta atsižvelgiant į tris visuomenės gyvenimo ekonominio lygio diferenciaciją lemiančius rodiklius – tai nedarbo lygis, vidutinis mėnesinis *bruto* darbo užmokestis, materialinių ir tiesioginių užsienio investicijų suma, tenkanti vienam gyventojui. Ekonominė įtampa kompleksiskai – pagal visus tris rodiklius (nedarbo lygį, vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį, materialinių ir tiesioginių investicijų sumą vienam gyventojui) – vertinta sisteminiu koreliaciniu metodu, t.y. perdengiant skirtingų reiškinų erdvinius duomenų sluoksnius.

1 pav. Ekonominės įtamos zonos pagal 1996 metų nedarbo lygį.
Fig. 1. Areas of economic tension according to unemployment level in 1996.

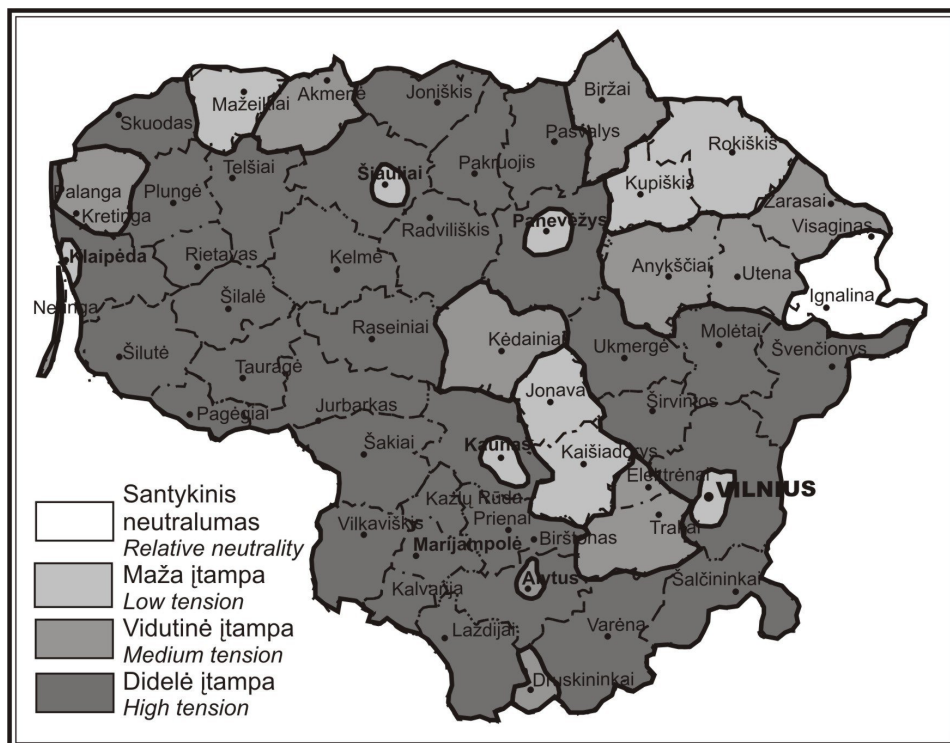

2 pav. Ekonominės įtamos zonos pagal 2003 metų nedarbo lygį.
Fig. 2. Areas of economic tension according to unemployment level in 2003.

3. Vidutinio mėnesinio *bruto* darbo užmokesčio teritorinės raiškos ypatybės

Nors per analizuojamą 1996–2003 m. laikotarpį šalies vidutinis mėnesinis *bruto* darbo užmokestis padidėjo nuo 618 iki 1073 litų, jis išlieka vienas mažiausių tarp naujųjų Europos Sąjungos šalių. Lietuvos išpareigojimai Europos Sąjungai didinti darbo užmokestį mažina šalies pigios darbo jėgos pranašumą ir didina gyventojų migraciją į didesnio užmokesčio ES šalis.

Rajonų ir miestų savivaldybes vidutinio mėnesinio *bruto* darbo užmokesčio (1996 m. duomenimis) (3 pav.) atžvilgiu skirstant į 4 ekonominės įtampos laipsnius, santykinai neutrali teritorija susiformavo tik Ignalinos rajono savivaldybėje, kurioje darbo užmokestis sudarė 1187 litus. Tai lėmė dideli atominės elektrinės darbuotojų darbo užmokesčiai (atominė elektrinė tuometiniu administraciniu teritoriniu skirstymu priklausė Ignalinos rajono savivaldybei). Mažos įtampos zonai būdingas vidutinis mėnesinis *bruto* darbo užmokesčio dydis buvo 601–800 Lt, vidutinės įtampos – nuo 501–600 Lt, didelės įtampos – mažiau kaip 500 Lt. Kaip matyti iš 3 paveikslą, beveik visa šalies teritorija pateko į didelę kompaktišką didelės įtampos zoną, išskyrus didžiausius šalies miestus, šiaurinę šalies dalį, gana kompaktišką Kėdainių, Jonavos, Kaišiadorių, Elektrėnų, Trakų rajonų ir šiaurvakarinę šalies dalį – Kretingos, Mažeikių, Akmenės rajonų savivaldybes.

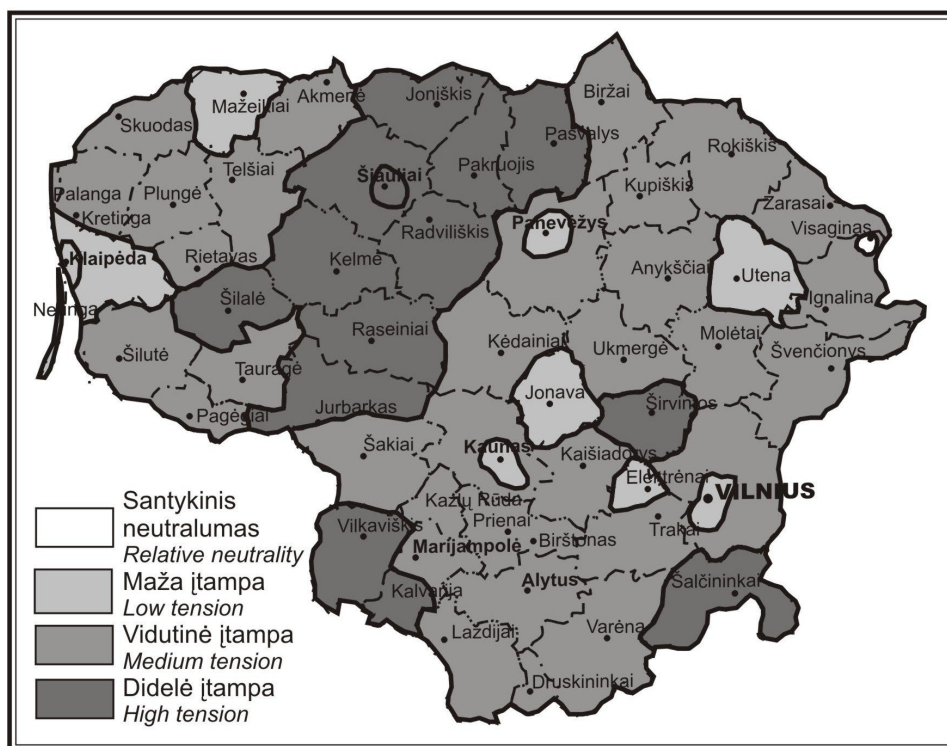
3 pav. Ekonominės įtampos zonos pagal 1996 metų vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį.
Fig. 3. Areas of economic tension according to average monthly gross wages in 1996.

Rajonų ir miestų savivaldybes skirstant į 4 ekonominės įtampos zonas (4 pav.) atsižvelgiant į šalies vidutinį darbo užmokestį, kuris vis didėja, santykinai neutrali teritorija susiformavo Visagino savivaldybėje, kurioje vidutinis mėnesinis *bruto* darbo užmokestis buvo 1634 Lt, nors, 2002 m. statistiniais duomenimis, vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo tik 775 Lt. Ignalinos rajono savivaldybėje vidutinis mėnesinis *bruto* darbo užmokestis nuo 1701 Lt (2002) sumažėjo iki 903 Lt (2003). Tai susiję su Ignalinos rajono ir Visagino miesto ribų pasikeitimu.

Ekonominei įtampai pagal vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį didelę įtaką turėjo šalies mikroekonominiai ir makroekonominiai rodikliai. Įtampą sukėlė ir nevienodas ūkio sektorių pasiskirstymas rajonų ir miestų savivaldybėse.

Įtampą padidino ir nevienodas mėnesinis *bruto* darbo užmokestis pagal ekonominės veiklos rūšis. 2003 metų statistiniais duomenimis, šalyje vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis žemės ūkyje, medžioklėje ir miškininkystėje buvo 806 Lt, sveikatos priežiūros ir socialinio darbo srityje – 891 Lt, elektros, dujų ir vandens tiekimo – 1585 Lt, o finansinio tarpininkavimo – 2503 Lt. Įtampą pakėlė ir vidutinio darbo užmokesčio skirtumas tarp valstybinio ir privataus sektoriaus.

Kaip matyti iš 3 ir 4 paveikslų, didžiausios įtamos zona mažėjo sudarydama kompaktišką teritoriją, apimančią Joniškio, Pakruojo, Pasvalio, Šiaulių, Radviliškio, Kelmės, Šilalės, Raseinių bei Jurbarko rajonų savivaldybes.

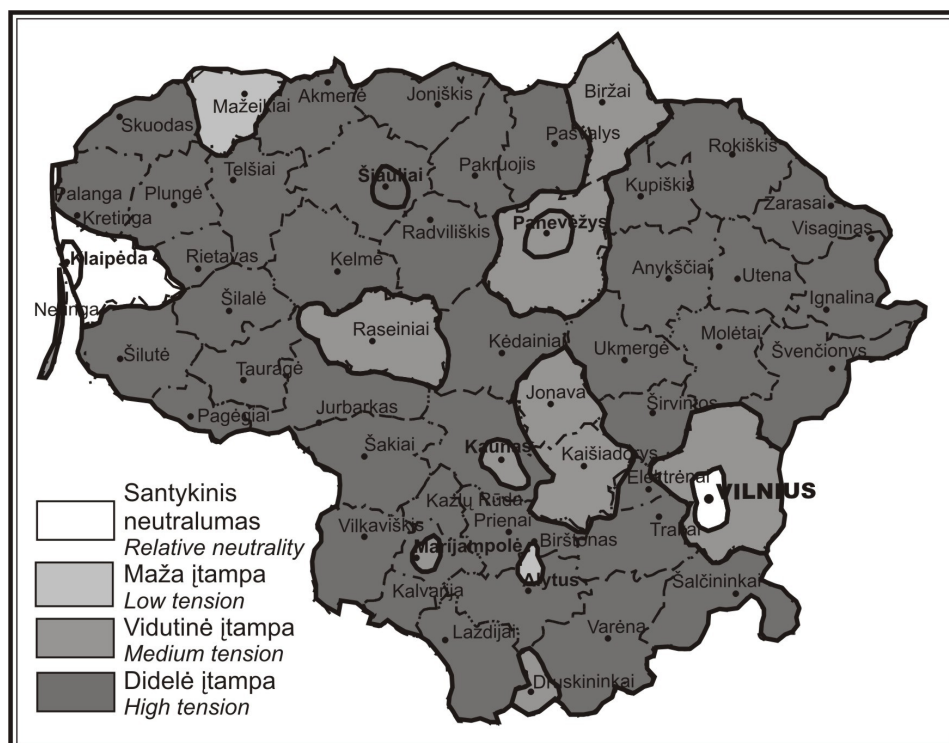
4 pav. Ekonominės įtamos zonos pagal 2003 metų vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį.
Fig. 4. Areas of economic tension according to average monthly gross wages in 2003.

4. Materialinių ir tiesioginių užsienio investicijų teritorinės raiškos ypatybės

Materialinės ir tiesioginės užsienio šalių investicijos įtakoja šalies ir smulkesnių teritorinių administracinių vienetų ekonominę raidą bei ekonominės plėtros tendencijas. Šių investicijų lėti augimo tempai įtakojo ir šalies ekonominį atsilikimą nuo daugumos naujųjų Europos Sąjungos narių.

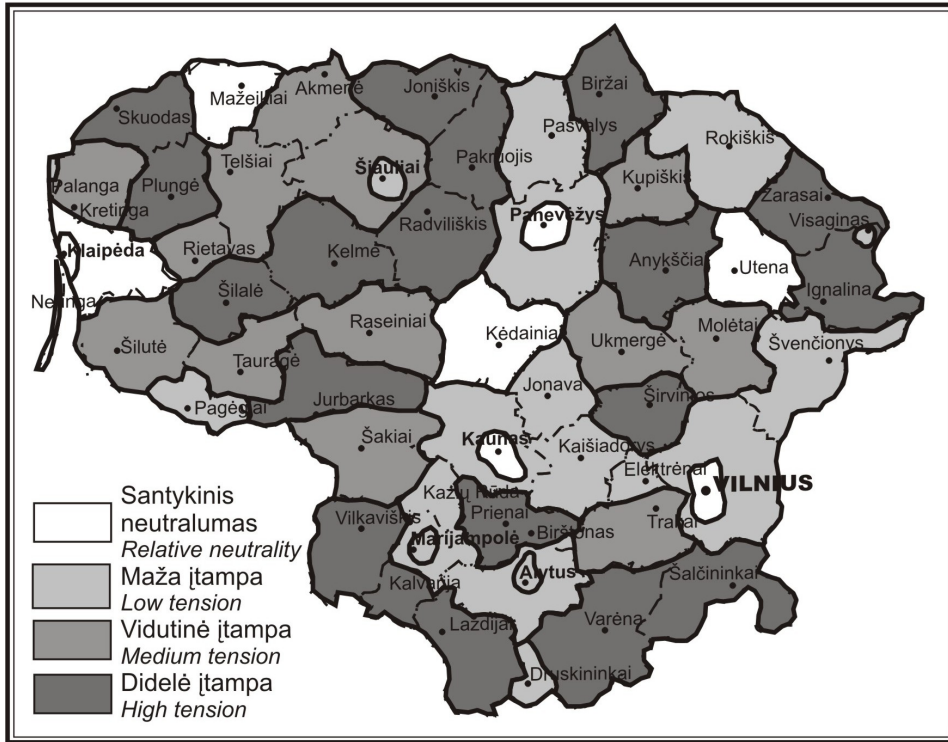
Galima išskirti kelias grupes veiksnių, įtakančių šalies ir regionų materialines ir tiesiogines užsienio investicijas: 1) ekonominis paveldas, 2) Vyriausybės vykdoma ekonomikos politika, 3) sėkminga ir stabili finansų sektoriaus plėtra, 4) privatizacijos eiga, 5) Vyriausybės vykdoma užsienio politika.

Nustatant ekonominės įtampos laipsnį buvo analizuojamas bendras rodiklis pagal materialines ir tiesiogines užsienio investicijas, tenkančias vienam gyventojui rajonų ir miestų savivaldybėse. Per analizuojamą 1996–2003 m. laikotarpį šių investicijų dalis, skaičiuojant vienam šalies gyventojui, padidėjo nuo 1561 iki 6488 litų. Rajonų ir miestų savivaldybės skirstant į 4 ekonominės įtampos zonas atsižvelgiant į materialinių ir tiesioginių užsienio investicijų dydį vienam gyventojui (1996 m. statistiniais duomenimis) (5 pav.), santykinai neutrali teritorija susiformavo tik Palangos, Klaipėdos miesto ir rajono savivaldybėse ir Vilniaus mieste (nuo 4901 iki 3104 litų). Mažos įtampos zonai būdingas investicijų dydis – 2001–3000 Lt, vidutinės įtampos – nuo 1001 iki 2000 Lt, didelės įtampos – mažiau kaip 1000 litų. Kaip matyti iš 5 paveikslų, nemaža Lietuvos dalis pateko į didelės įtampos zoną. Analizuojant 2003 metų duomenis, investicijų dydžiu vienam gyventojui santykinai neutrali teritorija susiformavo Vilniaus miesto, Mažeikių, Klaipėdos rajonų, Neringos ir Klaipėdos miestų, Panevėžio miesto, Utenos rajono, Kauno miesto ir Kėdainių rajono savivaldybėse (savivaldybės nurodytos investicijų mažėjimo tvarka). Ypač išsiskyrė Vilniaus miestas, kuriame materialinių ir tiesioginių užsienio investicijų vienam savivaldybės gyventojui teko 19 510 litų. Mažos įtampos zonai būdingas investicijų dydis – nuo 2001 iki 4500 litų, vidutinės įtampos – nuo 1001 iki 2000 litų ir didelės įtampos zonai – mažiau kaip 1000 litų. Kaip matyti iš 5 ir 6 paveikslų, didėjant materialinėms ir tiesioginėms užsienio investicijoms didelės įtampos zona mažėjo, sudarydama kompaktišką teritoriją pietinėje šalies dalyje ir mažesnes zonas šalies šiaurinėje ir vakarinėje dalyse.

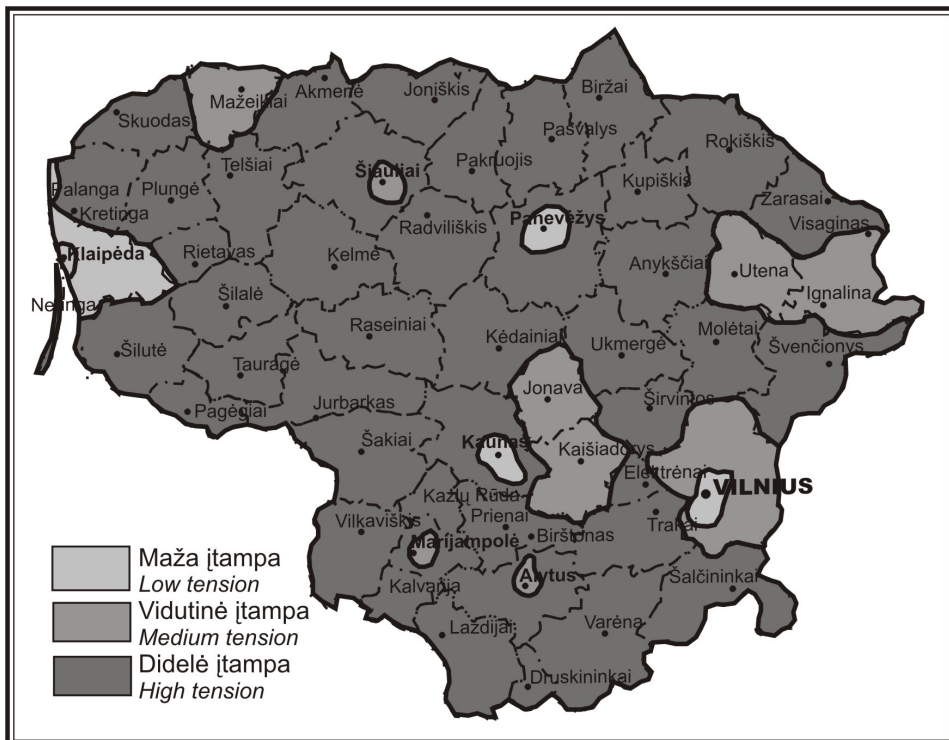

5 pav. Ekonominės įtampos zonos pagal 1996 metų materialines ir tiesiogines užsienio investicijas vienam gyventojui.

Fig. 5. Areas of economic tension according to material and direct foreign investments for 1 inhabitant in 1996.

6 pav. Ekonominės įtampos zonos pagal 2003 metų materialines ir tiesiogines užsienio investicijas vienam gyventojui.
 Fig. 6. Areas of economic tension according to material and direct foreign investments for 1 inhabitant in 2003.

7 pav. Ekonominės įtampos zonos pagal 1996–2003 metų kompleksinį vertinimą.
 Fig. 7. Areas of economic tension according to complex evaluation in the years 1996–2003.

Ekonominės įtampos veiksnių kompleksinis vertinimas sisteminiu koreliaciniu metodu pagal nedarbo lygį, vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį ir materialinių bei tiesioginių užsienio investicijų sumą vienam gyventojui rodo, kad didelės ekonominės įtampos zona apima nemažą šalies dalį (7 pav.). Maža įtampa susiformavo tik Vakarų Lietuvoje – Klaipėdos ir Palangos miestų bei Klaipėdos rajono savivaldybėse ir didžiųjų šalies miestų – Vilniaus, Kauno ir Panevėžio miestų savivaldybėse. Vidutinės įtampos zona apima nedidelę šalies dalį – Šiaulių, Marijampolės ir Alytaus miestus, Vidurio Lietuvoje – Jonavos ir Kaišiadorių, šiaurrytinėje šalies dalyje – Ignalinos, Utenos ir Vilniaus bei Mažeikių rajonų savivaldybes.

Išvados

1. Kiekybinių rodiklių, atspindinčių visuomenės gyvenimo diferenciaciją rajonų ir miestų savivaldybių lygmeniu, stoka tampa didele kliūtimi įvertinant ekonominio balanso lauką.

2. Ekonominės įtampos veiksnius, būtent nedarbo lygį, vidutinį mėnesinį *bruto* darbo užmokestį, materialinių ir tiesioginių užsienio investicijų sumos dydį vienam gyventojui, 1996–2003 m. lėmė šalyje vykstančios ekonominės ir socialinės transformacijos.

3. Ekonominės įtampos veiksnių sisteminis koreliacinis vertinimas trim analizuotais rodikliais parodė, kad beveik visa šalies teritorija, išskyrus didžiuosius miestus ir vakarinę šalies dalį, patenka į didelės įtampos zoną. Dar labiau šią įtampą sustiprina šalies ūkinės veiklos plėtra didžiuosiuose miestuose.

4. Ryškūs ir vis didėjantys nagrinėtų ekonominės įtampos veiksnių skirtumai tarp rajonų ir miestų savivaldybių rodo nepakankamą Vyriausybės vykdomą regioninę ekonominę politiką intensyviau panaudojant ES struktūrinių fondų lėšas, žmogiškuosius išteklius, finansinį kapitalą atsiliekantiems regionams. Nepakankamos vietos valdžios, regionų institucijų administracinės pastangos siekiant efektyviai įgyvendinti regionų plėtros projektus.

Gauta 2005-03-15

Literatūra

Bražukienė I. (2004). Užimtumo ir bedarbystės santykis Lietuvoje demografinių rodiklių kaitos kontekste. *Tarpt. moksl. konf. „Ekonominiai demografiniai pokyčiai ir švietimo problemos Rytų ir Vidurio Europoje“ str. rink.*, Vilnius, p. 129–138.

Grigas R. (1998). Socialinių įtampų Lietuvoje laukai, Vilnius: VPU I-kl.

Kavaliauskas P. (2001). Socialinio lauko pažinimo problema, *Geografija*, t. 37(1), p. 44–48.

Kavaliauskas P., Bražukienė I. (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame ir teisiniame lauke, *Geografija*, t. 38(1), p. 46–49.

Kavaliauskas P., Bražukienė I., Krupickaitė D. (2004). Demografinių, ekonominių ir politinių Lietuvos socialinio lauko įtampų teritorinė raiška. *Mokslas Gamtos mokslų fakultete*, Vilnius: VU, p. 131–137.

Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida (1997) / Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, Vilnius.

Lietuvos apskritys. Ekonominė ir socialinė raida (2004) / Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės, Vilnius.

Peculiarities of territorial dispersion of economic tension in Lithuania

Summary

Rapid transformation changes that are contradictory and not always predictable take place in the former countries of command economy. These changes are influenced by faltering political and ideological impact on economy, formation of market economy assumptions and changes in the structure of ownership.

Contemporary social and economic development of Lithuania is a system of complicated and contradictory processes that require more thorough complex investigations. The goal of this article is to analyse the territorial dispersion of economic tension through three edificatory indices that reflect the differentiation of living standards of society, to establish low, medium and high tension areas by indicating the most important reasons that determine the peculiarities of territorial expression in the country.

Three edificatory indices reflecting the differentiation of economic level of the society wellbeing were used for analysis of economic tension. These indices are the unemployment level, average monthly gross wages, material and direct sum of foreign investments for one inhabitant. The complex evaluation of economic tension was performed by all three indices. Territorial analysis covered correlation of statistical indices of district and large town municipalities in the years 1996 to 2003 that were published in the publications of the Statistical Department. Within the period analysed the unemployment level in Lithuania rose from 7.1 % in 1996 to 10.3 % in 2003 (according to the data of labour exchange). As can be seen in Figs 1 and 2 the high tension area of unemployment level increased thus forming quite a large compact territory of the country. Changes in economy transformation had strong effect on this factor.

Average monthly gross wages in the country within the period analysed increased from 618 to 1073 Litas, nevertheless it still remains one of the lowest values among the countries newcomers to the EU. As can be seen from Figs 2 and 3 the high tension area decreased with respect to this index. The tension decreased due to microeconomic and macroeconomic changes. High tension was determined by distribution of economy sectors in district and town municipalities as well as difference in wages between state and private sectors.

The biggest changes in the country took place with respect to material and direct foreign investments that increased within the period analysed from 1564 to 6488 Litas for one inhabitant. As can be seen in Figs 4 and 5 the territory of the country contracted with respect to the strength of tension. This factor was influenced by economic heritage, reform of economy performed by the government, privatisation process, successful and stable activities of financial sector, etc.

Complex evaluation of economic tension by three indices (Fig. 6) demonstrated that almost the whole territory of the country was included into the high tension area. Klaipėda, Klaipėda district, Palanga, Panevėžys, Kaunas, Vilnius can be attributed to the low tension area while Šiauliai, Marijampolė, Alytus town municipalities and Mažeikiai, Jonava, Kaišiadorys, Ignalina and Vilnius district municipalities can be attributed to the medium tension area.